

УДК 165.12

DOI: 10.31651/2076-5908-2023-1-35-44

Pavlo Kretov

*PhD (Philosophy), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Social and Political Sciences Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2593-3731>
e-mail: ataraksia@ukr.net,*

Olena Kretova

*PhD (Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Teaching Methods Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3947-4479>
e-mail: ekretova@ukr.net*

FORMATION OF EXPERIENCE: THE PHENOMENOLOGICAL ASPECT OF HISTORICAL REALITY

Abstract. *The article examines the problems of transformation of basic approaches to historical reality, historical narrative, historical discourse. The phenomenon of historical reality is interpreted from the perspective of the phenomenological tradition in Western philosophy of the 20th century.*

The purpose *of the article is to outline the modern transformations of the phenomenological issues of experience formation in accordance with historical knowledge and discourse, as well as linguistic mechanisms of the formation of the world picture.*

The scientific novelty *of the research results consists in outlining the cognitive potential of using the phenomenological approach to the historical narrative and the corresponding system of discourses in the context of the search for humanitarianism in the first quarter of the 21st century.*

Conclusions. *Phenomenological methodology and guidelines for overcoming the limitations of the subject-object dichotomy in humanitarianism in general and in the philosophy of history in particular are quite relevant. The heuristically interpreted category of experience is universal regarding the perception of historical reality by a cognitive agent. The psycho-affective sphere of consciousness and social emotions can be considered as a trigger for a phenomenological approach to historical narratives, discourses and language practices. Experiencing and making sense of history within consciousness has a symbolic character, and historical experience is conceptualized in narrative and discourse. The phenomenological vision of historical reality as a component of individual and collective consciousness, collective imagination and public opinion is quite promising. The phenomenological approach is relevant not only for public history and the collective memory of society, but also for the transformation of history as an academic discipline. Also important is the phenomenological experience of historical reality for the formation of identities at all levels, as well as resistance to post-truth techniques within the modern media space as a horizon of meanings of a modern person in conditions of digitalization.*

Key words: *experience, phenomenology, history, historical reality, social emotions.*

Павло Кретов

*кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціальних і політичних наук, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2593-3731>
e-mail: ataraksia@ukr.net,*

Олена Кретова

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3947-4479>
e-mail: ekretova@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ІСТОРИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто проблематику трансформації базових підходів до історичної реальності, історичного наративу, історичного дискурсу. Феномен історичної реальності інтерпретовано під кутом зору феноменологічної традиції в західній філософії XX ст.

Метою статті є окреслення сучасних трансформацій феноменологічної проблематики формування досвіду принагідно до історичних знання та дискурсу, а також мовних механізмів формування картини світу.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в окресленні пізнавального потенціалу використання феноменологічного підходу до історичного наративу та відповідної системи дискурсів у контексті пошуків гуманітаристики першої чверті XXI ст.

Висновки. Феноменологічна методологія та настанови для подолання обмеженості суб'єкт-об'єктної дихотомії в гуманітаристиці назагал та у філософії історії зокрема є досить актуальною. Евристично тлумачена категорія досвіду є універсальною щодо сприйняття історичної реальності когнітивним агентом. Психоафективна сфера свідомості та соціальних емоцій може бути розглянута як тригер феноменологічного підходу до історичних наративу, дискурсів та мовних практик. Переживання й осмислення історії в межах свідомості має символічний характер, а історичний досвід концептуалізований в наративі й дискурсі. Феноменологічна візія історичної реальності як компонент індивідуальної та колективної свідомості, колективної уяви і громадської думки є досить перспективною. Феноменологічний підхід є релевантним не лише для публічної історії та колективної пам'яті суспільства, але і для трансформації історії як академічної дисципліни. Також важливе значення має феноменологічне переживання історичної реальності для формування ідентичностей усіх рівнів, а також спротиву технікам постправди в межах сучасного медіапростору як горизонту смислів сучасної людини в умовах цифровізації.

Ключові слова: досвід, феноменологія, історія, історична реальність, соціальні емоції.

Постановка проблеми. Сучасна соціокультурна динаміка оприявнює ситуацію, коли артикуляція й осмислення смисложиттєвого досвіду як соціального катастрофічно не встигає за його актуальними змінами. У царині гуманітаристики, з огляду на традиційний консерватизм академічної науки, це може призводити до неефективного функціонування наявних пізнавальних моделей або навіть до формування симуляційних структур, які ускладнюють, або, наприклад, у випадку дескриптивних маніпулятивних технік феномену постправди роблять практично неможливим адекватне соціокультурне пізнання включно з філософським та історичним, оскільки розмиваються самі поняття реальності, аксіологічної настанови, історичного факту, філософської істини тощо. Зокрема, в науковій літературі зафіксована невідповідність традиційних уявлень про націоналізм як застаріле філософське й політичне вчення, усталених наприкінці XX ст. (варто згадати знакову фукуямівську концепцію «кінця історії»), та сплеску національних рухів, політичного популізму та національно спрямованої філософії у першій чверті XXI ст. За таких умов соціокультурне знання втрачає ознаки відкритої системи (у кантівській традиції це означає зупинку перманентного запитування трансцендентального суб'єкта про себе і про світ, яке формує його буття) і може потрапляти у повну залежність від ідеологічних систем, конспірологічних теорій, агресивних форм релігійності тощо. Тобто, відбувається перехід від механізмів ratio до механізмів emotio, що може означати повне когнітивне та психоемоційне переналаштування суб'єкта, спільнот, малих і великих груп. Тому видається цілком природною актуалізація поняття досвіду як вихідного соціокультурного фрейму рецепції реальності й відповідно її переживання й осмислення. Поняття досвіду є ключовим для осмислення нових форм взаємодії людини та предметної реальності, людини й інформації, людини та медіапростору, що логічно вказує на феноменологічну проблематику свідомості та гусерлівські поняття життєвіття й горизонту смислів. Позаяк ми виходимо з очевидного факту, що час людиною насамперед переживається і лише постфактум осмислюється (згадаймо хоча б славетну сентенцію Аврелія Августина зі «Сповіді»: «Коли ніхто не питає мене про це, я знаю, але як тільки йдеться про пояснення, я вже не знаю» (11.XIV.17)), то необхідно є увага як до психоемоційного аспекту часовості людського

існування, який відображається в історичному знанні (що стосується не лише історіографії але й історіософії та філософії історії), так і до дескриптивної, мовної природи людської рецепції реальності, яка внаслідок засадової обмеженості людського досвіду («недостатність» людини, за М. Шелером) є єдиним механізмом масштабування людини як частини в межах реальності як цілого. Маємо на увазі, що дискурсивні практики людини є не лише простором формування її картини світу, але й модусом її онтологізації, фіксації нею фундаментальних меж між Я і світом, між минулим, сучасним і майбутнім, знанням і переживанням.

Насамкінець, актуальний відхід від суб'єкт-об'єктної дихотомії та орієнтація на концепцію людини як когнітивного агента також актуалізує давню проблему суб'єктивного й об'єктивного (як емпірично даного, фактуального) в історичних знанні та дискурсі. Сучасна Україна, постала модерна політична нація якої відповідає на виклики інформаційної, гібридної, конкузональної агресії та інвазії на тлі російсько-української війни, має чітко артикулювати ці питання, які безпосередньо стосуються її суб'єктності, суверенітету, історико-культурних перспектив і майбуття. Зазначені міркування обумовлюють актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, дотичні до теми нашої статті, у своїх працях розглядали вітчизняні та зарубіжні дослідники, як-от Е. Гусерль, М. Гайдеггер, М. Шелер, Ф. Бродель, М. Блок, Т. Вюллер, Т. Лукман, Й. Рюзен, Р. Козеллек, П. Слотердайк, Н. Фергюссон, П. Бергер, Д. Карр, П. Бурдьє, Р. Мертон, Л. Якубова, А. Єрмоленко, В. Єрмоленко, В. Склокін, С. Плохій, Я. Грицак, О. Палій, В. Кіпіані, В. Голковський, Є. Шатілов, В. Новак та ін.

Метою статті є окреслення сучасних трансформацій феноменологічної проблематики формування досвіду принагідно до історичних знання та дискурсу, а також мовних механізмів формування картини світу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед визначимо, що історичну реальність ми інтерпретуємо як найширше поле чи простір рецепції життєвого досвіду когнітивного агента з огляду на часовість існування людської істоти. Історичний наратив ми тлумачимо як мисленнєвий конструкт, який визначає, оформлює та зумовлює інтерпретацію безпосереднього повсякденного соціального досвіду та утримує в собі систему ціннісних орієнтацій, символічні ряди, які фіксують ідентичність, та сукупність мотиваційних моделей, ними зумовлених. Під історичними дискурсами ми будемо розуміти багатоманітні модуси концептуалізації уявного минулого, сучасного й майбутнього, які передбачають специфічні способи добору та організації історичних фактів у межах опису історичної реальності. Підкреслимо, що в межах історичного наративу та дискурсів відбуваються процеси комеморації, тобто організація соціального досвіду в межах вербальної дескрипції, а також його трансляція й збагачення.

Беручи до уваги фундаментальну настанову філософії історії ХХ ст., сформовану в межах традиції школи «Анналів» (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель), американської соціальної наукової історії (Н. Маккантс, К. Інвуд), німецької школи соціальної історії (Р. Козеллек, Й. Рюзен), кліометрики та ін., щодо принципового відходу від простої описової реконструкції історії, тлумаченої як емпірична дисципліна, що спирається на факти, зафіксовані в джерелах, виходимо з того, що «нова історія» ХХ та ХХІ ст. розглядає історію як соціальну науку, що необхідно означає використання напрацювань і поняттєвого апарату феноменології та філософської антропології, а не лише соціології чи соціальної психології. Сучасний дослідник, розглядаючи тенденції змін трансформації історії як академічної дисципліни, зауважує, що «десциплінація» історіографії й «приватизація» минулого (Ф. Анкерсміт) актуалізує проблематику суб'єктивно-об'єктивного особистісного виміру історії: «Проблема (історичної) пам'яті набуває тут ключового значення, адже саме пам'ять як індивідуальний вимір нашого ставлення до минулого починає відігравати головну роль у сучасній західній історичній свідомості та поступово витісняє історію як вимір колективний»¹.

Безсумнівно, окреслена тенденція гранично посилюється завдяки постанню та безальтернативності новітніх форм цифрової комунікації і пов'язаних з ними життєвих практик. Власне, будь-яка група й спільнота, до нації включно, може бути розглянута не

¹ Склокін В. Франклін Анкерсміт – теоретик ризикованої історіографії. *Україна Модерна*. 2009. № 15. С. 245

просто як андерсонівська «уявна спільнота», а як існуючий в медіапросторі ризоматичний об'єкт, асистемне утворення, складна асиметрична структура, в якій кожна частина як індивідуальна свідомість з притаманними їй малими наративами та мовними практиками утворює складну вертикальну та горизонтальну архітектоніку зв'язків з іншими та з умовним цілим як носієм гранднративу, панівної ідеології, громадської opinio. Тому індивідуальна свідомість репрезентує себе в доволі проблематичному (з огляду на складність його окреслення) теоретичному конструкті групової чи масової свідомості переважно не через знання, зокрема й історичне, а через наявність спільного емоційного фону та символічного ландшафту², який цей фон зумовлює. Відповідно, під час формування картини світу, дискурсивні практики та мовний узус, вказаний суб'єктивно-об'єктивний емоційний фон свідомості уречевлюють (у гусерлівсько-гайдеггерівській традиції, в якій ідея якнайширше може бути тлумачена як річ, як предмет інтенціональності) у вигляді сукупності ідей, яка утворює наратив. Людина завжди розповідала собі історії про себе і про світ, позаяк це стосується архетипічних структур ідентичності, певною мірою навіть дологічних (план іманентності – Ж. Делез), але сучасна наративна онтологія³ наполягає на тому, що за умов трансформації фундаментальних життєвих форм і комунікаційних фреймів наратив постає чи не єдиним модусом самоукорінення й онтологізації людини, оскільки предметна реальність і модальності можливого й неможливого, імовірного та неймовірного в новому digital brave world гранично розмиваються. Тому саме особистий досвід минулого, «балансування людини на канаті часу, натягнутому між «уже ні» й «ще ні»»⁴ і відповідно історичний наратив, дискурсивні практики минулого формують переживання наявного потоку свідомості та зумовлюють його інтерпретацію. Пам'ять, отже, не просто фіксує досвід, а постійно співставляє, сканує наявну реальність як інтенційний зміст свідомості з інтерпретаціями й очікуваннями, зумовленими наявним історичним досвідом. «Однозначно суб'єктивні елементи, через які людська свідомість завжди переходила за межі актуальної ситуації й обставин, втручаються в об'єктне відношення, у пам'ять, у те, що в минулому насправді було з людиною і її світом. /... / Історична свідомість опрацьовує очікування й наміри на досвіді й залучає досвід до очікувань і намірів, а відтак орієнтує практику людського життя на уявлення про часову спрямованість цієї практики, яка і суб'єктивна, і об'єктивна водночас, тобто містить уявлення про реальний перебіг часу і спрямованість практики на очікуване й заплановане майбутнє», – зазначає Й. Рюзен, розглядаючи новітні моделі історичного мислення⁵.

Ідеться, отже, про те, що фактуальність історії проблематизується, що не означає її суб'єктивізації, але швидше зміну когнітивних налаштувань свідомості щодо історичного наративу й дискурсивних практик історії. Акцент переноситься з питання *що?* на питання *як?*, що унаочнює феноменологічну оптику як досвіду назагал, так й історичного досвіду як фундаментальної підстави персональної ідентичності.

Р. Козеллек безпосередньо використовує феноменологічні категорії в якості історичних, зауважуючи, що коли «йтиметься про «простір досвіду» та «горизонт очікувань» як історичні категорії...», обидва вислови не розглядатимуться як поняття, почерпнуті з мови джерел. /.../ Очевидно, що категорії «досвід» та «очікування» вимагають вищого, майже неперевершеного ступеня абстрактності, як і ступеня неунікності їх вживання. У цьому сенсі вони майже дорівнюють історичним категоріям простору і часу»⁶. Вельми промовистим видається уточнення дослідника щодо предикації філософських категорій досвіду й очікування, простору і часу саме як історичних, оскільки в тягlostі пам'яті вони є чи не єдиним модусом онтологізації людини. Власне, починаючи з Арістотелевої системи категорій, вся західна традиція розглядає останні як фундаментальний спосіб дескрипції реальності, її осмислення, розуміння та трансляції

² Kretov P., Kretova O. Symbolic landscape of consciousness : man between representationalism, functionalism and relativism. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2017. № 12. С. 40–49. DOI: 10.15802/ampr.v0i12.119122.

³ Kretov P. V., Kretova O. I. Anticorrelationism cluster and performative narrative. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1, no. 2. Pp. 7–17.

⁴ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Пер. з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2010. С. 83.

⁵ Там само. С. 84–85.

⁶ Козеллек Р. *Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу*. Київ : Дух і Літера, 2005. С. 352.

цього знання у межах картини світу, маніфестованою нарративами й дискурсивними практиками. У цьому сенсі новітній історичний нарратив та численні багатоманітні дискурсивні практики, які його репрезентують, знову, як за доби Античності й Середньовіччя, набувають питомих ознак філософії, релігії, мистецьких практик, відбувається відхід від постметафізичної настанови постмодерну та формується новий парадигмальний гранднарратив.

На нашу думку, подібний стан речей наприкінці першої чверті ХХІ ст. у контексті світового тренду популізму в політиці, загострення геополітичних конфліктів, кризи глобалізму та мультикультуралізму, ренесансу націоналістичного дискурсу свідчить про те, що досвід інтерпретується як презумпція очевидності світу (Е. Гусерль). Важливо, що філософ розглядає досвід як часовий феномен: «Вказування на узгоджені нескінченості подальшого можливого досвіду, воно виходить із кожного досвіду світу, у якому дійсно суцільний об'єкт може мати сенс лише як єдність... Сам світ поготів є нескінченною ідеєю, пов'язаною з нескінченностями досвідів, що піддаються об'єднанню; це ідея, яка є корелятивною ідеєю довершеної очевидності досвіду, повної синтези можливих досвідів», – зазначав філософ у фундаментальній праці «Картезіанські медитації» (1929–1931)⁷. Також слід пам'ятати, що «сучасна глобальна історія не відкидає ідею мета-, національних і локальних нарративів. Водночас створений у рамках глобальної історії новий образ метанаративу долає державні, національні, територіальні кордони, має інклюзивний характер та репрезентує далеке і близьке минуле з перспективи глобальних впливів»⁸.

Таким чином, фукуямівські констатації «кінця історії», ліотарівські рефлексії щодо ситуації постмодерну і кінця гранд- чи метанаративу залишилися в ХХ ст., тоді як новітні візії соціального досвіду вимагають більш масштабного підходу. Наприклад, під кутом зору соціального досвіду новітньої епохи, можливо, потрібно уточнити хрестоматійне розуміння відмінності між історичним і філософським підходами до наявної реальності. «Історики, як правило, реконструюють образи історичної реальності відповідно до власного розуміння, що втілюється в різних комбінаціях фактів і їх інтерпретації. Філософи у межах певної картини світу намагаються відтворити історичну реальність, установити закони її розвитку, обираючи пріоритетним орієнтиром логіку. Філософська картина світу кожної епохи формує певну парадигму – дисциплінарну матрицю освоєння світу, яка має власні обсяги пізнання й можливості, правила й винятки, концептуальне бачення», – зазначено в академічному підручнику з філософії історії⁹. Подібне розведення квазіісторичного та квазіфілософського підходів наразі видається спрощенням, яке підважує саму можливість синтезу суб'єктивного й об'єктивного (умовних гуманітарного й природничого, інтерпретативного та фактуально-емпіричного) модусів пізнання, з якої власне починається меседж феноменології як проекту. Штучна дистинкція між філософією історії та історіософією, як умовно раціонально об'єктивним та ірраціонально-суб'єктивним підходами до історичного процесу й історичного нарративу, також може слугувати прикладом настанови на елімінацію емотивного, ірраціонального, суб'єктивного (як психологічного) чинника рецепції реальності. Наразі, як видається, проблема не в тому, чи можуть бути «раціонально осмислені та логічно концептуалізовані першопричини історичного руху»¹⁰, а в тому, як саме трансформуються когнітивні механізми осмислення історичного досвіду як соціального, і відповідно історичний нарратив, інтерпретативні моделі історичного знання та відповідні дискурсивні практики.

В епоху ренесансу націоналістичних теорій та націоналістичного дискурсу, коли ми спостерігаємо модернізацію ідеологій, які наприкінці минулого століття видавалися атавістичними реліктами, стає очевидним, що історичний дискурс на основі групового й особистого соціокультурного досвіду формує рецепцію соціальної реальності та власне когніції, тип мислення, що пов'язаний з психоафективною та мотивною сферами людської

⁷ Гусерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології. Київ : Темпора, 2021. С 144.

⁸ Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. Київ : НАН України; Інститут історії України, 2019. С. 230.

⁹ Габрієлян О. А., Кальной І. І., Цветков О. П. Філософія історії. Київ : Академвидав, 2010. С. 7.

¹⁰ Павленко Ю. В. Історіософія. Енциклопедія сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Желзняк та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12819>

свідомості, що є суголосним, наприклад, інтуїціям іспанського філософа феноменологічної традиції, співробітника й однодумця Е. Гусерля та М. Гайдеггера Х. Субірі щодо відчувачого інтелекту («*Inteligencia Sentiente: Inteligencia y Realidad*», 1980). Відповідно, сучасні іспанські дослідники вказують, що в історичній освіті «необхідно сприяти альтернативним наративам», які структурують розум, емоції та емпатію... визнають соціально-афективний компонент освіти в його багатовимірності, оцінюють його роль у множинній конструкції соціальних ідентичностей. ...наративи мають починатися насамперед з ідентифікації та визнання посередницької дії емоцій»¹¹. Тобто, історичний дискурс має фіксувати історичний наратив таким чином, щоб підкреслювати його емоційний вплив і демонструвати мовні засоби і механізми, завдяки яким це досягається. Неважко помітити, що ця освітня стратегія видається доволі вдалою протидією як постмодерній негації з її «війною наративів» (Ж.-Ф. Ліотар), так і технологіям постправди, які, нівелюючи фактуальність, підважують етичні й аксіологічні підстави історичного наративу назагал.

Професор університету Еморі (Атланта, Джорджія, США) Д. Карр у своєму авторитетному дослідженні «Досвід та історія: феноменологічні перспективи історичного світу» («*Experience and History: Phenomenological Perspectives on the Historical World*», 2014) проблематизує категорії репрезентації та пам'яті, які засвідчують різні способи ставлення до минулого: пам'ять сутнісно є збереженням у свідомості образом минулого, а репрезентація є представленням минулого, яке сутнісно є елементом сучасного. На думку Д. Карра, в обох випадках історія як наратив не конгруентна та відокремлена від свого об'єкта, минулого, і подолати розрив між наявним потоком соціального й культурного досвіду когнітивного агента, індивідуальною свідомістю та історичним наративом й багатоманіттям дискурсів, історичним знанням можна за допомогою феноменологічної оптики, яка передбачає для людини досвід не лише спостереження й фіксації фрагментів потоку сприйняття реальності, виокремлення фрагментів інформаційного масиву та їх структурування, а досвід безпосередньої (афективно-емоційної) співучасті і взаємодії з історичною реальністю. Безумовно, такий досвід є символічним іманентно, і має комунікаційну природу, але не конче вербальну. (Саме тому він може бути дологічним, адже він довербальний).

Інтерація з історією з позиції феноменології полягає в тому, що «ми переживаємо історію не лише в соціальному світі навколо нас, але й у власній взаємодії з ним... як історія постає перед нами і входить у наше життя і в яких формах досвіду вона це робить?»¹². Важливо, що дослідник протиставляє феноменологію історії та інші філософські підходи, зокрема філософію історії, оскільки останні апелюють до наративної репрезентації і пам'яті, тоді як перший підхід – до феноменологічного переживання причетності та взаємодії з історією, яке може мати інші форми виразу, окрім мовних. Наприклад, категорія часу може бути розглянута як універсальна чи об'єктивна або з культурної точки зору, чи точки зору «живого» часу в контексті спільноти, етносу чи культури¹³. Маємо зауважити, що сама ідея протиставлення феноменологічного та філософського підходів за всієї евристичності є амбівалентною, оскільки, колосально збагачуючи обсяг якості та кількості «окремих живих історій», практично не дає можливості їх систематизувати, верифікувати чи фальсифікувати, тобто епістемологічно вивірена концептуалізація є важко досяжною. Але ж так чи інакше будь-яке переживання історії, аби бути трансльованим і долучитися до смислового поля колективної уяви та масової свідомості має бути або вербалізованим, або набути символічної форми (як знакової, так і діяльній, оскільки, за М. Вебером та П. Бурдьє, соціальна дія формує габітус (соціальні програми поведінки індивіда та форми їх вираження) і навпаки).

¹¹Ortega-Sánchez D., Blanch J. P., Pérez-González N. Emotions and Construction of National Identities in Historical Education. *Education Sciences*. 2020. No. 10 (11): 322. URL: <https://doi.org/10.3390/educsci10110322>.

¹²Carr D. *Experience and History : Phenomenological Perspectives on the Historical World*. Oxford, Oxford University Press, 2014. P.6.

¹³ Див., напр.: Kivimäki V., Suodenjoki S., Vahtikari T. Lived Nation : Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism. In: Kivimäki, V., Suodenjoki, S., Vahtikari, T. (eds). *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800-2000*. Palgrave Studies in the History of Experience. Palgrave Macmillan, Cham. 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_1

У більш пізній праці «Історичний досвід. Есе з феноменології історії» («Historical Experience. Essays on the Phenomenology of History», 2021) дослідник стверджує можливість безпосереднього переживання історичних подій, а не лише їх реконструкції з пам'яті, джерел, свідчень, матеріальних залишків тощо¹⁴. Не в останню чергу це пов'язано з трансформацією і розширенням рецептивного поля досвіду людини у контексті процесів цифровізації культури, економіки й комунікації, аугментації людського тіла та навколишньої реальності за допомогою гаджетів. Знаменно, що дискусії щодо феноменології історії назагал відбуваються щодо рецепції та інтерпретації емоцій. «Що таке емоції для історика? Ми можемо отримати доступ до слів, виразів, уявлень, зображень або описів жестів. Я залишуся тут у сфері аналізу письмових текстів, які найчастіше нами використовується. Адже в них емоції – це насамперед слова», – зауважує історик¹⁵. У цьому контексті сучасні когнітивні та нейронауки практично апелюють до емоційного фону рецепції дискурсу стосовно гуманітаристики, власне всіх сенсів, репрезентованих і трансльованих посередництвом семіотичного коду мови. Це означає повернення до поняттєвого апарату та методології феноменології, оскільки будь-який безпосередній досвід – як опосередкований кодами, так і психоафективний, переживається й осмислюється у межах ноєматичних структур свідомості та ноєзису. Для новітньої історії питання, власне, стоїть так: «Або культурна реконструкція історичної реальності стирає будь-які посилання на реальність поза культурою, або ж символічна реальність історичних акторів є просто відблиском зовнішньої реальності, яку можна досліджувати окремо. /.../ Щоб мати можливість повірити нашим джерелам на слово, що вони кохали, боялися, гнівалися, сподівалися, впадали у відчай і страждали, не потрібно особливого технологічного чаклунства з боку істориків. Нам просто належить знайти параметри цих емоційних переживань у контексті. Це передбачає знання значення та вираження історичних «емоцій» і емоційних слів, соціальної динаміки їх вираження, а також причин і наслідків, зокрема й на рівні середовища, змін у цих речах. Ми не пізнаємо історичне мислення на неврологічній основі, але ми можемо пізнати історію досвіду», – стверджує німецький дослідник Р. Боддіс¹⁶.

Таким чином, категорія досвіду та пов'язані з нею концепти очікування, історичного й культурного факту, соціальної емоції та соціальної уяви набувають виразно онтологічного значення, позаяк перестають інтерпретуватися суто інструменталістським чином. Подібно до сильного антропного принципу у фізиці, феноменологічна настанова та методологія в гуманітаристиці назагал і в історіографії зокрема виключає елімінацію дослідника з дослідження, а його свідомість інтерпретується не лише як інструмент пізнання та база даних, а як така частина, яка утримує в собі ціле, подібно до типу співвідношення частини й цілого в геномі або, наприклад, у голограмі. Крім того, важливим є соціальний контекст історичних досліджень, який суголосний політологічним, соціологічним та ідеологічним візіям реальності. «Історична спільнота не є саморегульованою групою з власними стандартами, цінностями та боротьбою. Швидше, кордони між історичною спільнотою та суспільством загалом є відкритими та такими, що перетинаються, а такі фактори, як геополітичні умови, свобода дій, дозволена певною внутрішньою політикою, та відповідні відмінності в місцевих емоційних культурах впливають на створення історіографії. Більше того, історики часто розриваються між суперечливою афективною лояльністю до різних спільнот, до яких вони одночасно належать, наприклад, до наукової спільноти, політичної партії, національної спільноти чи церкви», – зауважує сучасна дослідниця¹⁷.

Під кутом зору соціального конструктивізму Т Лукмана та П. Бергера, а також концепції часових структур досвіду Р. Козеллека (насамперед його концепту порогового часу – *Schwellenzeit*, який Г. Блюменберг тлумачив як епоху переходу та зміни парадигм. Цікаво,

¹⁴ Carr D. *Historical Experience. Essays on the Phenomenology of History*. London : Routledge, 2021. 186 p.

¹⁵ Nagy P. *Historians and Emotions : new theories, new questions. Hypotheses*. 2008. 24 Oct. URL: <https://emma.hypotheses.org/147>

¹⁶ Boddice R. *The History of Emotions : Past, Present, Future. Revista de Estudios Sociales*. 2017. No. 62. Pp. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.7440/res62.2017.02>

¹⁷ Jalava M. *Emotions in Historiography : The Case of the Early Twentieth-Century Finnish Community of Historians. Hystoria da Historiografia*. 2019. Vol. 12, no. 31, Pp. 113–143. DOI: <https://doi.org/10.7440/res64.2018.03>

що за змістом це поняття може бути співставлене з постмодерним концептом *плато* Делеза й Гваттарі і передбачає увагу до трансформації традиційного дискурсу в перформативний дискурс, що видається надзвичайно актуальним для сучасних історіографії та публічної історії) ми тлумачимо досвід як такий, що є соціально сконструйованим, а також як модель для соціокультурної практики та зміни соціальної реальності. Отже, кореляція між особистою свободою та досвідом як соціокультурним фреймом створює специфічний простір, «сцену»¹⁸ історичної реальності, на якій відбувається інтеракція між масивами культури, колективної уяви, групового досвіду та когнітивним агентом.

Знаменно, що з конструктивістським розумінням історичної реальності як реальності феноменальної, тобто даної в динаміці переживань і осмислення, суголосна навіть марксистська візія «суспільства спектаклю» Гі Дебора, який наголошує на динаміці історичного мислення, що виражає себе через практику, соціальної чи політичної дії (М. Вебер), емоційну зокрема. Вимога постметафізичного мислення постструктуралізму й постмодерну межі ХХ–ХХІ ст. трансформувалася в першій чверті ХХІ ст. у численні альтернативні настанови (наприклад, моделі пастпостмодерну або метамодерну), які засвідчують повернення до динаміки лінійних структур, реабілітацію понять істини та реальності, а також передбачають послідовну критику постмодерного тлумачення історії як бодріярівського фіктивного конструкту, «зліпленого» з різних малосумісних дискурсів. Феноменологічний аспект історичної реальності зовсім, відповідно до патосу вихідного Гусерлевого гасла «Назад до самих речей», дозволяє позбутися післясмаку постмодерної негачії, яка, очевидно, стала базовою підставою постановки феноменів постправди, культури виключення, кризи наукової експертизи. Власне, з огляду на ренесанс націоналістичного дискурсу можна констатувати повернення структур гранд- чи метанаративу, але не з переважно репресивними й обмежувальними функціями, а в якості смислогенеративних моделей, які б могли виконувати для гуманітаристики функцію метатеорії та слугувати мірою відповідності, укорінений в суспільній opinio картині світу й історичній реальності.

Рефлексуєючи над феноменологією як історичною критикою, припустимо, що феноменологічний метод має всі ресурси та моделі практичних досліджень, включно з методологіями когнітивних і нейронаук, математики, соціології, які орієнтовані на дослідження явищ, що репрезентують смислові структури порядку, досвіду й критики. Сучасний дослідник зауважує, що «ми завжди працюємо в просторі значення; немає досвіду «поза» таким простором. Це дорівнює феноменологічному розумінню того, що бути свідомим/бути у-світі означає опинитися в середині та середовищі значення, а не бачити себе елементом у сліпому причинно-наслідковому ланцюжку. Це характеризує універсальне поняття досвіду, яке використовується у феноменології та розуміється зазвичай як відкриття життєсвіту»¹⁹.

Зауважимо, що подібне класичне тлумачення феноменології акцентує цей метод не лише як інструмент, але і як модус діяльності, який онтологізує людину та унеможливує підміну живого людського світу світом об'єктивованих абстракцій. Л. Якубова слушно зауважує, що історія має два рівні – глобальний і прикладний. І на глобальному рівні йдеться про «вічні (та й то відносно) лише смисли, цінності та дискурси, які навколо них виростають. Саме дискурси перетворюють людське життя на осмислений і позірно смисловий (тобто не позбавлений сенсу) процес, що виводить особистість за рамки банального фізіологічного існування як відтинку між народженням і смертю... Фактично йдеться про нескінченний процес самопізнання та уточнення своїх знань про всесвіт, який відбувається не інакше як через «лупу» мікрокосму історика. На цьому рівні постановки питання необхідності історії самоочевидна: як і кожне наукове знання, вона є інструментом самопізнання людської цивілізації, отже, забезпечує її вчасну трансформацію відповідно до новітніх викликів. Це той глобальний рівень, який робить історію вічною

¹⁸ Kokko H., Harjula M. Social History of Experiences: A Theoretical-Methodological Approach. In book: *Experiencing Society and the Lived Welfare State.* / Ed.: P. Haapala, M. Harjula, H. Kokko. Palgrave Macmillan Cham, 2023. P.39.

¹⁹ Loidolt S. Order, experience, and critique : The phenomenological method in political and legal theory. *Cont. Philos. Rev.* 2021. Vol. 54. Pp. 153–170.

академічною наукою, назагал не зрозумілою пересічному обивателю»²⁰. Підкреслимо, що подібна інтерпретація історії за всієї позірної очевидності чітко розмежовує філософсько-світоглядний та феноменологічний, досвідний аспекти історичного пізнання і умовно абстрактно-фактологічний. Наразі йдеться про саме глобальний вимір історії, без прийняття і розуміння якого історичне знання залишається лише ідеологічно обумовленою сукупністю дат та довільних інтерпретацій.

Висновки. Принагідно до нашої теми підкреслимо, що дискурсивний характер історичного нарративу не може бути редукований і знелюднений, позаяк він обумовлений фактом тут-буття, присутності людини, у Гайдеггеровій традиції у-свідомлення реальності та існування світу як його олюднення й привласнення, що, власне, і засвідчує кореляцію між актуальною проблематикою філософії історії та феноменологією, а також філософською антропологією, яка в сучасних умовах лише поглиблюється та набуває ознак універсальності. Емоційний вимір історичної реальності розкривається через переживання, яке долучає людину до горизонту смислів (особистого і групового) та оприявнює для неї її власну життєву реальність, онтологізує її. Досвід тлумачиться у цьому контексті як простір і вимір переживання-осмислення реальності, а не інструмент чи база даних для співставлення наявного в потоці сприйняття з відомим чи запам'ятованим, тобто досвід синтезує суб'єктивне та об'єктивне, єднає *ratio* й *emotio*, робить людину вільною від дескриптивних фреймів абстрактного знання, дарує переживання-усвідомлення повноти та перебігу життя в історичній реальності, переживання істинної екзистенції (М. Гайдеггер).

References

1. Habriielian, O. A. (2010). *Filosofia istorii* [Philosophy of history] O. A. Habriielian, I. I. Kalnoi, O. P. Tsvietkov. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
2. Huserl, E. (2021). *Kartezianski medytatsii. Vstup do fenomenologii*. [Cartesian Meditations. Introduction to phenomenology]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
3. Kozellek, R. (2005). *Mynule maibutnie. Pro semantiku istorychnoho chasu*. [The past is the future. On the semantics of historical time]. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
4. Kolesnyk, I. (2019). *Hlobalna istoriia. Istoriia poniat*. [Global history. The history of concepts]. Kyiv: NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Pavlenko, Yu. V. (2005). *Istoriosofia*. [Historiosophy]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine] ; redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in. ; NAN Ukrainy, NTS. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-12819> [in Ukrainian].
6. Petrenko-Tseunova, O. *Chomu istoriia – na chasi? Poiasniuiut naukovtsi*. [Why is history timely? Scientists explain]. *Tyzhden*. 2022. 19 lypnia. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/chomu-istoriia-na-chasi-poiasniuiut-naukovtsi/> [in Ukrainian].
7. Riuzen, Y. (2010). *Novi shliakhy istorychnoho myslennia*. [New ways of historical thinking]. Per. z nim. V. Kamianets. Lviv: Litopys. [in Ukrainian].
8. Sklokin, V. (2009). *Franklin Ankersmit – teoretyk ryzykovanoi istoriografii*. [Franklin Ankersmit is a theoretician of risky historiography]. *Ukraina Moderna*. № 15. S. 237–245. [in Ukrainian].
9. Boddice, R. (2017). *The History of Emotions : Past, Present, Future*. *Revista de Estudios Sociales*, No. 62. Pp. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.7440/res62.2017.02> [in English]
10. Carr, D. (2014). *Experience and History : Phenomenological Perspectives on the Historical World*. Oxford, Oxford University Press. [in English]
11. Carr, D. (2021). *Historical Experience. Essays on the Phenomenology of History*. London : Routledge. [in English]
12. Jalava, M. (2019). *Emotions in Historiography : The Case of the Early Twentieth-Century Finnish Community of Historians*. *Histryria da Historiografia*. Vol. 12, no. 31, Pp. 113–143. DOI: <https://doi.org/10.7440/res64.2018.03> [in English]
13. Kivimäki, V., Suodenjoki, S., Vahtikari, T. (2021). *Lived Nation : Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism*. In: *Kivimäki V., Suodenjoki S., Vahtikari T. (eds) Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800-2000. Palgrave Studies in the History of Experience*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_1 [in English]

²⁰Петренко-Цеунова О. Чому історія – на часі? Пояснюють науковці. *Тиждень*. 2022. 19 липня. URL: <https://tyzhden.ua/chomu-istoriia-na-chasi-poiasniuiut-naukovtsi/>

14. Kokko, H., Harjula, M. (2023). Social History of Experiences: A Theoretical-Methodological Approach. In book: *Experiencing Society and the Lived Welfare State*. Ed.: P. Haapala, M. Harjula, H. Kokko. Palgrave Macmillan Cham. Pp. 17–40. [in English]
15. Kretov, P. V., Kretova, O. I. (2021). Anticorrelationism cluster and performative narrative. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1, no. 2. Pp. 7–17. [in English]
16. Kretov, P., Kretova, O. (2017). Symbolic landscape of consciousness : man between representationalism, functionalism and relativism. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. № 12. С. 40–49. DOI: 10.15802/ampr.v0i12.119122. [in Ukrainian].
17. Loidolt, S. (2021). Order, Experience, and Critique : The phenomenological method in political and legal theory. *Cont. Philos. Rev.* Vol. 54. Pp. 153–170. [in English]
18. Nagy, P. (2008). Historians and Emotions : new theories, new questions. *Hypotheses*. 24 Oct. Retrieved from: <https://emma.hypotheses.org/147> [in English]
19. Ortega-Sánchez, D., Blanch, J. P., Pérez-González, C. (2020). Emotions and Construction of National Identities in Historical Education. *Education Sciences*. no. 10 (11): 322. <https://doi.org/10.3390/educsci10110322>. [in English]

Надійшла до редакції / Received: 12.05.2023
Схвалено до друку / Accepted: 12.06.2023